
VITA

EGY „SZAKKRITIKUS” LIDÉRCNYOMÁSAI

AVAGY A POZITIVIZMUS ÉS HUMANIZMUS VITÁJA

Mindenki szeret szépeket, jót hallani, olvasni magáról. Bizonyos határig szívesen vesszük legtöbbször a hibáinkra, tévedéseinkre rámutató kritikát is, amennyiben annak elsődleges célja a segítő szándék.

A pszichológusok (és a pszichológus szakírók) sincsenek ezzel másként. Eppúgy örülnek mások megtisztelő figyelmének, mint minden más gyarló ember. Hogyne forgattam volna hát magam is kíváncsian nagyra becsült kollégám velem foglalkozó sorait, különösen azt követően, hogy ráeszméltetett, mennyire mellőzve is voltam eddig a „szakkritika” részéről. E felismerés nyomozó gondját szerencsére mindjárt egy megkönnyebbült sóhaj váltotta fel: hál’ istennek, gondoltam, ennek a sérelmes mellőzöttségnek vége, dolgához értő szakársam méltóképpen a helyére rak majd mindent.

Olvasóm jól sejti — nagy csalódás ért. Nem a biztató hátbaveregetést, az olcsó és üres lelkesedést hiányoltam, amitől barátom joggal idegenkedik, hanem munkám *gondolati* elemzését. Elvégre Baráth Árpád személyében, amiként ennek ismételt hangot ad, eleddig nélkülözni kényszerült „szakkritikusomat” köszönhetem. Ezért talán nem teljesen oktalanul, egyre csak azt lestem, vártam, mikor tér rá a mű érdemi mondanivalójának értelmezésére vagy értékelésére; mikor fejt ki saját elképzeléseit; mikor szegezi szembe *saját gondolatait* az enyémmel, ha meglátásaimmal nem ért egyet. Csalódottan kellett végül is tudomásul vennem, hogy az, amit keresek — a vélemények egyeztetése, ütköztetése, az állítások kifejtése — „szakkritikusom” terjedelmes írásából hiányzik. Baráth Árpád elnegy a mű lényegi mondanivalója mellett, átsiklik fölötte. vagy azért, mert az eszmei-gondolati tartalom nem érdekli különösebben, vagy pedig azért, mert valami másra figyel mindvégig.

Nem sok vigasszal szolgált számomra az sem, hogy „szakkritikusom” a termékeny gondolatcsere helyett kioktat, akadékoskodik. El kell ismerem viszont, hogy ez utóbbiban fáradnátlanul bizonyult. A figyelmen kívül hagyott könyvben úgyszólván semmi sem stimmel számára. Már a téma választást is elhibázottnak tartja, vállaimat féltve a vitális problémák súlyától. Nyersebben fogalmazva: könyvem ismertetésébe fogva *előle-*

gezni olvasói számára, hogy alkalmatlannak ítél a vállalt feladattal való megbirkózásra. Nem valami megtisztelő gesztus, de hát önnagában véve nem baj az, ha kritikusunk kétségeinek hangot ad. Nagyobb baj az, hogy előítéletét körömszakadtáig bizonyítani is akarja, ezért nem arra figyel, amit a mű egésze sugall, hanem gáncsoskodik, ha mindjárt súlyos önelentmondások áráú is.

Elméleti, „spekulatív” hozzáállással vádol, „etikainak” tartja a pszichológiához való viszonyulásom, ugyanakkor az empirikus tudomány módszertani követelményeit kéri rajtam számon. Noha az elélegezett biztos kudarcot — egyebek mellett — azzal indokolja, hogy az általam vizsgált kérdéskörben az ok-okozati viszonyok, összefüggések tudományosan még kellőképpen nem tisztázottak, mégis munkám egészén keresztül a kutatásokat, forrásmunkákat, a korszerű irodalmat hiányolja. A meglévő hivatkozásokkal is baj van, mert azokat vagy légből kapottnak tartja, vagy megítélése szerint nem „megfelelő” irodalom az, amire támaszkodom. Nehezményezi továbbá, hogy „szakkritikusaimat” elbizonytalanítva, gyötrő kétségek között tartva, nem tettem közzé, könyvem kinek is íródott. Figyelmen kívül hagyva, hogy bizonyos tipológiákat — és típusokat — kizárólag gondolati modellként használok, szememre hányja a tömértelen tipológia bemutatásának elmulasztását. Jóllehet alap gondolatot, a típusképződést, „innovatív” tartja (nem mulasztva el, hogy közbevetőleg mindjárt aggályának is hangot adjon), a típusképződésre és a személyiség krízisállapotaira vonatkozó magyarázatommal mégis „untatom” és felbosszantom. Baráth Árpád ugyanis egyszerűen unja már, ha az elidegenedett, elszemélytelenedett, elbürokratizálódott társadalmi viszonyokat előtte szóba hozzák, s ugyanakkor a kritikus hangnem fel is bosszantja, talán azért, mert az individuális élet lehetőségeit és minőségét meghatározó intézményes viszonyokról más véleménnyel van. Mindenesetre a represszió felemlegetését sérelmesnek éli meg, a hatalmi viszonyok — és hatalmasságok — elmarasztalását, furcsamód, magára veszi, a humanusabb társadalmi-emberi viszonyokért való hadakozásom pedig — miért, miért nem — „boszorkányperre” emlékezteti.

Mindez csak izelítő a szigorú „szakkritikából”, hiszen Baráth Árpád olvasatában könyvem hibáinak se szeri, se száma. Lehetetlen volt fel nem ismernem, hogy Baráth Árpád valamiért nagyon neheztel — haragszik? — rám. Csak nem az általa olyannyira elmarasztalt bácskai olvasóim körében szerzett „sikereimet” nehezményezi, akik szerinte még hivatásunk nevét sem tudják tisztességesen kimondani?

De minek is az okokat firtatni. Beszéljünk inkább arról, ami közérdekű. Nézzük meg, hogy az eltérő beállítódások, felfogásmódok, érték-választások esetünkben mit tartanak, hogy a személyeskedés túl mi az, amit hasznos volna tisztán látnunk.

A szembenállás ugyanis korántsem intézhető el Baráth Árpád elmarasztaló kritikájával. Ez az, ami a legkevésbé fontos kettőnk dialógusában. Nézeteltérésünknek sokkal mélyebb alapja van. Eltérő tudatformák hordozóiként — szándékunk és akaratunk ellenére — részeseivé váltunk egy másfél évszázada tartó s ma is rendkívüli heveséssel zajló társadalomtudományi vitának. A pozitívizmus védelmezői és bírálói közötti küzdelelről van szó, ezt folytatjuk a magunk módján.

A két egymással nehezen összeegyeztethető világlátás személyi motívumait nyilván régóta hordozzuk mindketten magunkban, s mivel egyazon pályán mozgunk, a konfrontálódás lappangó lehetősége mindig is megvolt. Csak ok és ürügy kellett ahhoz, hogy *pszichológus minőségünkben* egymás alapállásával kapcsolatos aggályainknak kölcsönösen hangot adjunk. A szerepeket „szakkritikusom” teszi most nyilvánvalóvá azzal, hogy engem habozás nélkül besorol az ún. „humanisztikus pszichológiának” nevezett irányvonalba, maga pedig, sérelmesnek találva a pozitívista gondolkodásmód általam történt elmarasztalását, most annak eszköztárára támaszkodva igyekszik elverni rajtam a port.

A dolog rendjén is volna, ha Baráth Árpád *ebből* a pozícióból venné fel a harcot; ha nem áltatná magát és olvasóit azzal, hogy felette áll a pszichológián belüli torzsalkodásoknak, és saját álláspontját védvé nem hinné, hogy mindenkire egyaránt vonatkozó, egyetemes érvényű szabályokat kén tőlem számon. Eszébe se jut, noha sietve jelöli ki „felekezeti” hovatarozásonat, hogy „szakkritikájával” ő is csak egy „felekezet” „hitvételeit” vallja magáénak. És Baráth Árpád fejében azért nem fordul meg ez a gondolat, mert a pozitívizmus konvencionális tudományelméleti premisszáit, metodológiai-módszertani szabályait a pszichológiában kizárólagosnak és kötelező érvényűnek tartja. A klasszikus tudományra vonatkozó eszményekkel való azonosulása olyan szoros, hogy — hiszem — nincs is feltétlenül tudatában annak, hogy pozitívista irányelveket vall. Ezért is éli meg pozitívizmus-bírálatomat „a” pszichológia valamiféle „lejárásának”, s ezért nem stimmel a megismerés új igényeivel igazodó könyvemben semmi sem számára.

Baráth Árpádnak természetesen jogában álli védeni saját, illetve vitatni az én álláspontomat. Feltéve, ha — pótolva ez irányú muasztását — közöljük olvasóinkkal, hogy tudományunknak nincsenek sem egyértelmű határai, sem egyértelmű kritériumai. A tárgykor és módszerek, itt is, mint másutt, *társadalmi igényeket jelenítenek meg*, a definíció és elhatárolás *érvénye pedig erőviszonyok függvénye*. A pozitívizmus bírálói és védelmezői közötti harc különben éppen e körül — a tudomány határainak, feladatainak és felelősségének kijelöléséért — folyik leghevesebben. Ez a harc egyébként úgy fest, hogy a humanista pszichológusok (szociológusok) feszegetik, hangsúlyozzák a tudomány határainak, felelősségének és feladatainak kérdését, míg a pozitivisták a tudomány redukcionista, fizikalista modelljének régi természettudományos sikereitől megszdülve, a tu-

domány funkciója és a normatív szempontok iránt látszólag közömbösek. Mellesleg a pozitívizmus az utóbbi egy-két évtizedben a természettudományokban is védekező állásba kényszerült, ami pedig a „közömbösséget” (= értékmentességet) illeti, tudományos álarcban megjelenő ideológia a pozitívizmus is. Nem véletlen, hogy az ideológia-kritika az, ami a pozitivistákat legjobban feszélyezi. Ilyesféle feszélyezettségről tanúskodik „szakkritikusom” afölötti méltatlankodása is, hogy „sajátságos eszmei-ideológiai versengést” „diktálok”, ezért vonakodtak eddig a „hazai magyar nyelvű kollégák” a nyakam kitekerni. És természetesen a pozitivista alapállástól eltérő *indítékok és értékválaszok* is megérintik, siet is okfejtésemet a „tudomány” birodalmából kisöprüzni. Arra törekszik — írja bemutatásként róla —, „hogy a pszichológia és általában a humán tudományok »tisztaságát« megőrizze; hogy ezek netán »értelmetlen«, »káros« gyakorlását fékezze”. Noha igen elmarasztalóan „spekulatív” és „meszianisztikusnak” nevezi eme törekvésem, hadd jelezzem vissza: változatlanul úgy érzem, hogy a tisztesség a tudományban alapvető követelmény, s hogy a pszichológia (és a humán tudományok) „tisztaságáért” a közvéleménynek felelősséggel tartozunk. Olyan „etikai” viszony volna ez, ami a pszichológiával kapcsolatban csak „elméleti”, „spekulatív” tevékenységre kínálna módot? Nemcsak hogy nem osztom „szakkritikusomnak” ezt a véleményét, hanem mindjárt vissza is kérdeznék: ugyan miféle ember az, aki szaktudását függetleníteni tudja ezektől a morális követelményektől?

De ezzel tulajdonképpen ismét a pozitívizmus—humanizmus vita egyik neuralgikus kérdéséhez értünk. Az összeugrásra okot adó kérdés így hangzik: kinek tartozik a tudós munkájáért felelősséggel?

A humanista pszichológia (szociológia) szerint a tudomány „tisztaságának” megőrzésére irányuló köteletség — gyakorlatilag az emberi élet jobbítását célzó erőfeszítések vállalását jelenti — súlyosabb annál a felelősségnél, ami a tudományos intézetekhez és azok „játékszabályaihoz” köt bennünket. A pozitivisták másként vélekednek minderről. Kutatásaikban és feltevéseik igazolásában kizárólag tudományos közösségük technikai eljárásait, metodológiai kívánalmait tartják szem előtt, függetlenül attól, hogyan s miként alakulnak egyébként a világ dolgai. Jóllehet a „szcientisták” hitük szerint egy szigorú oksági elven nyugvó, vagyis érdekek és értéktelen tudás szolgálati, a tudományos szervezetektől, a kutatók anyagi támogatóitól és haszonélvezőitől való függés joggal támaszt kétélyeket bennünk az érdek és értékmentes tudománnyal szemben. A humanista beállítódású kutató nem csinál titkot abból, hogy emberközpontú társadalomtudomány az eszménye, s hogy minden szellemi tevékenységet annyira becsül, amennyit annak általános emberi mondanivalója ér. Ebből az alapállásból nézve az érdekelttség mindennemű tagadása, a tudomány normatív szempontjainak figyelmen kívül hagyása csak egy dolgot sejtet: hogy az ambíciózus szaktudóst kizárólag saját karrierjének szem-

pontjai vezérlik, s „pszeudotudomány” az, amit művel. Etikai kérdés ez is.

De mindez csak a felszín, az ellentét gyökerei mélyebbek. A humanista pszichológia (és szociológia) szerint a tudomány elsődleges feladata az, hogy segítséget nyújtson az embereknek életük ésszerűbb és tudatosabb megszervezéséhez, s hogy segítsen felszabadítani őket az elidegenítő gazdasági-társadalmi erők nyomorúságos viszonyai alól. A pozitivistá tudományeszmény ezzel ellentétben elfogadja a világot olyannak, amilyen, és kizárólag a fizetőképes hatalom igényeihez igazodik.

∴

Nem lett volna feltétlenül szükség ennyire az ellentétek mélyére ásni, s „szakkritikusokat” ilyen „banális dolgokkal” traktálni, ha nem siet annyira álláspontjainak szakmai konzekvenciáit elbogatellizálni. Megítélés szerint ugyanis felesleges azt latolgatni, hogy a két pszichológiai irányzat közül melyik a „jobb” és melyik a „rosszabb”, mivel — így a magyarázat — „Hódi »humanisztikus-pszichológiai« világa, mint ahogyan számos más egyazon felekezetű (humanista) pszichológusé is, egyszerűen más, mint egy empirikus beállítottságú, aktív kutató-pszichológus precizitást és részletező odafigyelést követelő, matematikával és számítástechnikával telített »minivilága«”. A „másság” mibenléte azonban barátomat hem érdekli, a két szemben álló felfogásmódra jellemző indítékokkal, értékválasztásokkal, valamint a belőlük fakadó társadalmi-ideológiai konzekvenciákkal nem akarja olvasóit fárasztani.

Megítélésem szerint viszont éppen a „másság” mibenléte a legizgalmasabb kérdés, ennek tisztázása volna a legfontosabb. Annál is inkább, mivel az idézett megejtően szép gondolat a különböző alapállások azonos értékéről, a humanisztikus és empirikus beállítottságú pszichológusok „világának” békés egymásmellettiségéről a valósággal nehezen egyeztethető össze. A valóságban ugyanis az „egyszerűen más”-nak mondott beállítódások mögött egymás értékfeltevéseit, törekvéseit, témaválasztásait, módszereit, sőt egymás stílusát és nyelvezetét támadó irányzatok csapnak össze. Baráth Árpád „szakkritikája” is példázza, milyen indulattal s milyen apró részletekbe merőn.

A „másság”; azaz a pozitívizmus és a humanizmus ellentéte, a két tudományos irányzat legfőbb jellemzőinek kölcsönös tagadásában jut kifejezésre. Vegyünk a jellemzők közül néhányat közelebből is szemügyre.

Az empirikus beállítottságú, aktív kutató-pszichológusok, akiket Baráth Árpád is képvisel, a „precizitást és részletező odafigyelést követelő, matematikával és számítástechnikákkal” való „vesződésük” mellett — pontosabban „vesződésük” legfőbb értelmeként — mindenfajta „metafizikus”, vagyis az empirikus megfigyelés körén kívül eső jelenségekre vonatkozó állítást szigorúan és következetesen *kizárnak* a tudományos ismeré-

tek köréből. Az empirikus kutatók így tudtuk és akarunk ellenére is szelekciós szerepet látnak el, és ez a szelekciós szerepük tudományosságuk szempontjából fontosabb, mint „fő” tevékenységük — a kutatás és megismerés. Mivel az empirikus kutatásban minden a bizonyítékok feltételeinek van alárendelve, a „spekuláció” kizárásával együtt — ami úgymond a humanisztikus pszichológia részéről jelent állandó veszélyt — a gondolatferemtő munka is megszűnik. Gondolatok és eszmék hiányában viszont a tudomány *meddővé* válik, a tudományos kutatás a meglévő ismeretek ellenőrzésére, szelekciójára szorítkozik.

A humanista alapállású kutatók természetesen nem fogadják el az empirikus kutatók „cenzori” szerepét, sem a kijelentések igazolásának pozitivistá modélljét. Ellenkezőleg, a kvantifikálás és mérhetőség követelményére, a szigorú oksági elv számonkérésére úgy tekintenek, mint a megismerés egyik ideológiai kövületére. Olyan ideológiát látnak érvényesülni a tények álruhája mögött, ami megfosztja a társadalomtudósokat a társadalmi valóság kutatásának és megismerésének lehetőségétől.

A pozitívizmus—humanizmus ellentététől függetlenül kétségtelen, hogy a szigorú szelekció — és „öncenzúra” — eredményeként a humán tudományokban háttérbe szorult a gondolatferemtő képesség, az alkotó szellemi tevékenység. Mivel a klasszikus tudományos módszerek a társadalomtudományokban kizárólag *lényegtelen*, az emberi élet szempontjából *irreleváns* kérdésekkel való foglalkozásra nyújtanak lehetőséget, az empirikus kutatások zöme alig több *unalomfűző* tevékenységnél. Meg is van az eredmény. Tudományunk „üvegházában” bizony silány portéka gyűlt össze. A kísérleti eljárások által kiszűrt és hitelesített „igazságok” a társadalmi gyakorlat vagy az individuális élet szervezés szempontjából fabatkát sem érnek; a könyvtárnyi irodalom jó része — amire pedig barátom oly büszke — szaknyelvbe csomagolt banalitások gyűjteménye.

Nehéz szívvel mondom ki mindezt, hiszen nagyra becsült kollégám eddig sem vette jó néven tőlem, hogy „sok helyütt elmarasztalom” azt, aminek a nevében beszélek. Ha nem tévedek, a pszichológia „lejaratása” miatt aggódik, azért tartja „érthetetlennek” és „enyhén szólva ellentmondásosnak” kritikai fellépésem. Talán el sem hiszi nekem, hogy bizony én is a pszichológia hitelét félttem. Csak másképpen. Látszólag egy gond nyomaszt bennünket, alapjában véve különböző dolgok miatt aggódunk mégis — másban látjuk a pszichológia „lejaratásának” veszélyét. Ő a klasszikus tudomány eszményeinek megkérdőjelezésében, én a pszeudotudományban, a klasszikus tudomány gondolati kiüresedésében, a társadalmi-emberi problémák megkerülésében.

De mielőtt Baráth Árpád azzal vádolna megint, hogy a fürdővízzel együtt a gyereket is kiöntöm, hadd szögezzem le: szó sincs arról, hogy a korszerű metodológiának ellene volnék. Az empirikus módszereket, kísérleti eljárásokat, a különböző számítástechnikák fortélyait ismerem és használom olykor magam is. De kitűnő barátommal ellentétben, aki —

kritikájából ítélve — hajlamosnak látszik ezeket a metodológiai elveket abszolutizálni, nekem az a véleményem, hogy az empirikus módszerek nem mérítik ki és nem is zárják ki a tudományos megismerés más lehetőségeit. Más szóval, úgy gondolom, hogy a tudomány több egy metodológiai elv érvényesítésénél, mert a megismerés érdekében szükségképpen magába foglal olyan elemeket is (elemzés, intuíció, tapasztalat, ráérzés, szubjektív élmény stb.), amelyek idegenek a pozitivista tudományeszménytől. Meggyőződésem, hogy ha valaki humanista igénnyel, intenzíven és tisztességesen foglalkozik társadalmi-emberi életünk valamely jelenségkörével, nem hozhat létre új gondolatot anélkül, hogy a tudomány korlátaiba bele ne ütközne, s nem igazolhatja állítását anélkül, hogy egyszersemind ne kényszerülne e korlátok ledöntésére. Ettől a kényelmetlenségtől csak az mentesül, aki eleve hátat fordítva a valós kérdéseknek „lerágott csontokkal” is beéri, vagy pedig addig gyötri agyát „új témát” keresve, amíg nem talál tudománya „játékszabályainak” megfelelőit.

Baráth Árpád „szakkritikája” a konvencionális és az új eszmék ütközését kiélezetten jeleníti meg. Olvasatában ugyanis munkám maga a normaszegés, számonra viszont mindez, amit kifogásol és számon kér — a konvenciók nyűgje.

Tanult barátom nemtetszésének ad hangot például amiatt is, hogy a világ még mindig kerek egész a fejemben, holott a pozitívizmus rég széttagolta és kijelölte az egyes tudományágak kompetenciakörét. Azzal vádol, hogy „számos társadalomtudományi és bölcséleti ágazat határterületén” mozogva tulajdonképpen „bújócskát” játszom. Ahelyett, hogy „komolyabb, elmélyültebb” adatokhoz nyúlva „célpontul” kínálnám magam neo-pozitivistá ellenfeleimnek, „az egyes tudományok és ezek ágazatai között hagyott réseken” ide-oda „csúszkálók”, s ezekkel az „illegális határátlépésekkel” valójában megközelíthetetlenül teszem magam a kritika számára. Különbözik már „monodiszciplináris” oldalról — a szakkritikusok starthelyéről! — régen számíthattam volna a kemény bírálatra.

A pozitívizmus és a humanizmus egyik jellegzetes ütközéspontját villantja fel ez a burkolt szemrehányás is. Tudnivaló, hogy a pozitivista gondolkodású kutatók a tudomány felparcellálásának hívei. Ragaszkodnak ahhoz, hogy mindenkinek külön kis territóriumra legyen, a lehetőségekhez mérten még egyazon szaktudományon belül is. Ez a nagyfokú specializáció, ami a természettudományokban célszerű, a társadalomtudományok terén paralizál mindent, az eredményes gondolkodást lehetetlenné teszi. Egyetlen nyugtalanító, a társadalmi praxisból fakadó probléma sem oldható meg a tudományok hagyományos klasszifikációjára szert, mert minden probléma egységesen része szaktudományának, legalábbis a szűkebb értelemben vett társadalomtudományoknak: közgazdaságtannak, állam- és jogtudománynak, szociológiának, pszichológiának, demográfiának. A társadalmi praxissal közvetlenül összefüggő problémák — márpedig a társadalmi lélektan ilyeneket vizsgál — olyan

közelséget, kölcsönös függőséget és egymásrautaltságot tételeznek fel az egyes szaktudományok között, ami csaknem kizárja a „monodiszciplináris” vizsgálat eredményességét. A személyiség és a társadalmi viszonyok sajátos összefüggéseit vizsgálva nem véletlenül kényszerülök hát „illegális határátlépésre” magam is. Kitűnő barátom ama vádját pedig, hogy a vizsgált problémát ismételten „áthessegetem” „ideológiai-társadalmi szintre”, hadd jegyezzem meg: nem szükséges „áthessegetnem”, az ott van anélkül is. Korántsem nyugtalanítana téves észrevétele, ha nem volna szimpatikus. Sajnos, a helyzet az, hogy a nagyarányú specializáció — bizonyos tudati torzulásoktól kísérve — a szükséges *együttműködés* rovására megy végbe, jobbára csak *összeütközési* lehetőségeket terem, nemcsak a pozitívista és humanista alapállású, hanem az egyes szaktudományok képviselői között is. S mivel a társadalmi gyakorlat által felvetett valamennyi nyugtalanító kérdés *egységesen* érint számos tudományterületet, féltő, hogy ha szaktudósaink fejében az mégis *szétesik* és kizárólag saját szűk látószögükhöz igazodva merül fel — ahogyan azt Baráth Árpád érvelése is példázza nekünk —, a problémák gondolati megoldását jelentős új szintézisek sokáig nem tudnak még létrejönni.

És nem elég, hogy interdiszciplináris próbálkozásaimmal Baráth Árpád előtt kockára tettem szakmai kompetenciámat, azt is szememre hányja, hogy „fedezékiül egy esztétizáló stílust, kötetlen és közvetlen”, vagyis „szubjektív hangvételt” használok. Ha jól értelmezem, a „fedezékiül” használt stílusra való utalásával nagyra becsült barátom azzal vádol, hogy a „szubjektív hangvétellel” voltaképpen csak álcázni kívántam a felkészülés, illetve a „komolyabb, elmélyültebb, konkrét adatok” hiányát. Mindenesetre előtte — hanyadszor is? — fuccs a tudományomnak.

De viszont következetes saját „tudományos” alapállásához. A pozitívizmus szerint ugyanis az „egységes nyelv” a tudományok „közös alapja”. A tudósnak minden megfigyelését azzal a szenvtelen, hívős tárgyilagossággal kell előadnia, ahogyan mondjuk a fizikai tárgyak tulajdonosságait vagy a kémiai folyamatokat szoktuk leírni. Ami a természettudományok terén rendjén is lenne, hiszen ott a nyelvezet összhangban van a tudomány értékmentességével és dezantropomorf jellegével. Ám azt hinni, hogy a kijelentések valamely „szabványosított” módjával a társadalomtudományokban is érvényesíthető valamiféle „objektivitás”, egyszerűen ostobaság, ami legfeljebb az orráig sem látó szobatudósról tételvezhető fel. Némi bölcsesség birtokában az ember tudósként sem szívesen csapja be önmagát. Nem azon töri a fejét, hogyan rendelhetné egy elvont szellem akarata alá tudását, hanem megpróbálja saját helyzetéből kiindulva megismerni a világot. Vitathatatlanul sok szubjektivitással jár ez, de legalább autentikus világlátás. S ha nem akarjuk mindenáron megkettőzni magunkat, az élet dolgaival könnyebben-nehezebben boldoguló halandókra s kizárólag magasztos eszmékkel foglalkozó társadalomtudósokra, még a legjobb, ha a barátom által kifogásolt műfajt, az esszét

használjuk a bennünket emberként és tudósként egyaránt érintő problémák végig gondolására. Már csak azért is, mert az esszében megőrizhető a világ egysége, nem állja útját semmi a gondolati elemzésnek, a logikai összefüggések kifejtésének; az elmélet és a tények együtt szolgálhatják a vizsgált kérdéskörhöz kapcsolódó korábbi ismeretek átértékelését, az új hipotézis megjelenítését, a valóság új gondolati szintézisének megteremtését. Persze nem a műfajon van a hangsúly itt sem, hanem a probléma jellegén, ami egyedül mérvadó annak eldöntésében, hogyan és miként engedi magát megközelíteni.

Baráth Árpád további kifogásait sorra véve hosszasan elidőzhetnénk még a pozitívista—humanista alapállás különbségeinél, bizonyítva továbbra is, hogy nem szubjektív szándék kérdése nézeteltérésünk, hanem egymástól eltérő programok megvalósítására törekszünk. De úgy hiszem, további összevetésre már nincs szükség, talán sikerült tanult barátomat is rávezetnem: *kivel is vitázom*, kit is akarok meggyőzni, ami — mint panaszolja — munkám alapján korántsem volt számára egyértelmű.

*

Más értékelveket vallunk, más programok megvalósítására törekszünk, de hát ezzel elintéztetnek tekinthető-e minden? Bevallom, az elvi kérdések tisztázása mellett, engem tulajdonképpen az eltérő felfogások személyi motívumai is érdekelnének. Már csak azért is, mert nem hiszek abban, hogy tudomány és ember egymástól élesen elválasztható lenne.

A külsőségek alapján kiábrándítóan silány kép bontakozik ki. Neves intézmények jól képzett szakembere igyekeznek „vidéken” élő kollegáját ráncba szedni, aki híján a „tudósi” erényeknek, laikus olvasói körében olcsó népszerűsége tette szert. Van valami ebben az egy-két csatvonással fölrajzolt képből, ami gondolkodóba ejt. Vajon mi táplálhatja nagyra becsült barátom fölényérzetét, hogy lekezelően „adai pszichológus-fenyegereknek” titulál olvasói előtt? Magam sem hiszem igazán, hogy azoknak a feudális viszonyoknak a gondolati maradványai, amelyek a nagyvárosban élő, „fontos” szerepkört betöltő, intézményes háttérrel rendelkező embert automatikusan valamiféle szellemi többlettel ruháznak fel. Tudom, hogy barátom a konvencionális gondolkodásnak ezeket a görceit rég kinötte, elhamarkodott gesztusával mindazonáltal érzékelhető határvonalat húz közénk. Elégge szerencsétlen módon egyébként, hiszen ez a táj és nép, ha valamiféle integrációs keretet próbálnánk a magunk számára keresni, akár összekötő kapocs is lehetne közöttünk. De barátom, sajnálatos módon, elsősorban szerepével és egy értéktelennek velt tudományos felfogással érez szoros kapcsolatot. S ha a megbírált könyvet figyelmesen olvasta, azt is tudja, hogy én ezt mivel magyarázom.

Tapintatlanság volna erről itt számot adni. De van más is, ami az eltérő felfogások személyi motívumai alapjául szolgálhat. Baráth Árpád

esetében a tudományos kutató tevékenység önálló — és az értékválasztás szempontjából igen komolyan veendő — kenyérkereső foglalkozás, míg nálam a tudományos igényű érdeklődés csak vállalt velejárója a gyakorlati munkát végző pszichológus foglalatosságának. Esetemben tehát az egyéni megismerési vágy jobban függetleníthető a tudományos intézmények elvárásaitól, „játékszabályaitól”, és az elmélet is sokkal kérlelhetetlenebbül ki van téve a gyakorlati élet kritikájának, mint tudós barátom munkájában. Helyzetünk így csakugyan más rálátást kínál a tudományunkat érintő problémákra, csak nem úgy, ahogyan beállítja fölünyekedő gesztusával. De hadd érzékeltessem kissé jobban e gesztus fonák-ságát.

Nyilván a gyakorlati élet szükséges visszajelzései híján, Baráth Árpád töretlen optimizmussal tekint a különböző terápiás módszerek hatékonyságára. Az egyes deviáns viselkedésformák pszichoterápiás vagy szocioterápiás gyógykezelésének lehetőségeivel kapcsolatos kétségeimen felháborodva, a „segítői stratégiák” „gazdag irodalmára” utalva — az élet helyett mi másra is utalhatna, mint az irodalomra! — hovatovább úgy állítja be a dolgot, mintha az általam leírt bajokkal küszködők elől céltatosan elhallgatnám a ragyogó perspektívákat.

De hát hol vannak ezek a perspektívák? Hiszen valamennyi kitűnő pszichoterapeuta együttvéve sem volna elégséges ahhoz, hogy megbirkózzon egy közepes méretű üzem alkoholizmus-gondjával. És mi lesz a tudathasadásos lelkiállapotokat előidéző narkotikumok használóiival? Ki, mikor, hol foglalkozik a neurotikusok megállíthatatlanul növekvő táborával? Ki tartja vissza utolsó elkeseredett döntésüktől az öngyilkosokat? Ki nyújt emberségesebb léthez lehetőséget az elborult tudatú emberek számára? A „segítői stratégiák” „gazdag irodalmát” olvasva nem feledkezett-e meg tanult barátom a probléma nagyságáról? S még nem is szóltunk azokról, akik „csak” kisebb-nagyobb életkorrekcióra szorulnak, akik tanulásban, munkában, házasságban boldogulni nem tudnak, kudarcot kudarcra halmoznak, s akik helyzetükre, kilátásaikra vonatkozóan valamiféle tanácsot, segítséget várnának.

És még csak nem is a kitűnő szakemberek „létszámlánya” jelenti a legfőbb problémát. A bravúrosnak beállított pszichoterápiás módszerekkel is baj van. Kénytelen vagyok kétségeimnek ismét hangot adni, még ha kitűnő barátom „anómiikus, depresszív” hangulattal vádol is, sőt még ha „mélyebb értelmi-érzelmi vonatkozásban, szimbolikusan kifejezve, »szuicidális« színezetű” magatartást lát is szakmánkhöz való kritikai viszonyulásomban.

Azt sem tudom zavaromban, melyik lábamra is álljak. Tanult barátom csakugyan ennyire a valóságot megszépítő ideológiák foglya maradt volna? Ennyire többre taksálná irodalmi forrásmunkáit az élet valóságánál?

A „viselkedésgenetika erősen duzzadó irodalmára” támaszkodva roszszallja például, hogy én „makronívórról” közelíték az egyéni létszerve-

zódás kisiklásainak vizsgálatához. S mint aki felettébb biztos dolgában, nem áthat gúnyolódni sem, mondván, hogy értelmezésben „minden, ami rossz, deviáns, »kóros«, megrekedt stb. stb. egy emberi életben, az bizonyos társadalmi viszonyok »rontása«. Ellenvetései egyébként magyarázattal szolgálnak derűlátására. A „makroszociális” szint háttérbe szorulásával a pszichoterápia lehetőségeit illetően mindig is megfigyelhetőek voltak a túlzott optimista remények a deviáns jelenségekkel kapcsolatos vizsgálatokban. Az optimista remények abból az illúzióból fakadnak, hogy a pszichés és szociális ártalmak következményeit könnyűszerrel ki lehet küszöbölni, meg lehet előzni, vagy helyre lehet hozni, mivel azok a szociális folyamat valamilyen „műhibájából” fakadnak. A barátom által „anómikusnak, depresszívnek” minősített szemléletmód viszont azt tartja, hogy a deviáns viselkedésnek mélyebb gyökerei vannak, amelyek a *társas kapcsolatok makrostrukturálisan szervezett rendszerébe ágyazódnak*. Más szóval, hogy az emberek közötti társadalmi (gazdasági, kulturális, politikai) viszonyok sajátosságainak meghatározott vetülete az, amit mi személyi fogyatékosként, az életszervezés ügyetlenségként, erkölcsi eltévelyedésként, egyszerűen deviáns viselkedésként tartunk számon. Akkor sem járunk messze az igazságtól, ha a különböző személyi sérülések számát az élet *minőségi* romlása mutatójaként használjuk.

Elképzelhető az élet ilyen értelemben vett minőségi javítása különböző „segítő technikákkal”? Higgyük el Baráth Árpádnak, hogy „tudománya” a társas kapcsolatok makrostrukturálisan szervezett rendszerén való szükséges változ(tat)ások *nélkül* is kínál megoldást? Nem apológia ez a javából? Mellesleg: magam is foglalkozom pszichoterápiával, de azt, a személyiségsérülések „bővített újratermelésére” gondolva, eléggé reménytelen „túlzotásnak” látom. S ha megengedi barátom, véleményem szerint a bajok orvoslására sokkal átfogóbb, következetesebb és hatékonyabb megoldást kellene találnunk.

Baráth Árpád számára nem titok, hogy én a „gyógyítást” végső soron a társadalmilag hatékony cselekvőképesség biztosításában látom, hiszen idézi is erre vonatkozó gondolatomat. A kérdés azonban az, jegyzi meg vele kapcsolatban, hogy „miben látja Hódi ezen »társadalmilag hatékony cselekvőképességek« biztosítását”.

Bár éppen ezeknek a kérdéseknek a feszegetését nehézményezi könyvemben leginkább, itt úgy tesz, mintha még sohasem hallott volna a hatalom gyakorlásának, a társadalmi-gazdasági rendszereknek, az irányításnak és szabályozásnak a különböző módjairól. És dühös kirohanásaiból ítélve nem is igényel semmiféle változást, teszem azt az igazgatás és ügyintézés módjában, a bürokratikus viszonyok leépülésében, a cselekvési tér kiszélesítésében stb. Engem viszont az ilyen változást szorgalmazó igény miatt vádol meg „boszorkányperrel”. És milyen képtelen gondolatcsúsztatások révén!

Először is megengedhetetlen módon egyenlőségjelet tesz az álíam és

annak intézményei — a hivatali apparátus, a bürokratikus szabályozórendszer stb. — valamint a *társadalom* közé. E megengedhetetlen azonosítás révén eleve „társadalomellenes” fellépéssel vádolható az is, aki például az igazgatás és ügyintézés bürokratikus módjával nem egyezik.

Másodsor, én csak olyan „perekről” tudtam eddig, ameyek lebonyolításához hatalmi intézményekre, erőszakszervezetekre volt szükség. És ha kitűnő barátomnak eddig kétségei lettek volna felőle, most elárulom neki: semmiféle hatalommal sem rendelkezem, s érdeklődésem, törekvésem nem is vonz a hatalomgyakorlás különböző formái, köztük a pereskedés felé.

Soroljam tovább? Kockáztassam, hogy „orwellisztikus” félelemmel vádoljon megint a katonai-bürokratikus államokkal kapcsolatos aggályaim miatt? Persze a bürokratikus viszonyok — és hajlamok — elburjánzását vizsgálva beszélhetnék barátom félelmeiről és aggályairól is. Arról például, hogy az „ideológia, és értékmentés tudós”, a politikai intervencióktól való ősi félelme miatt hogyan vált könyvem társadalomkritikai hangvétele miatt lidércnyomásos olvasmánnyá számára. Vagy hallgassam el, hogy miért is utasít szorgalmasan vissza mindent munkámban, ami kérdésessé teszi az állandósult viszonyokat? Mennyi üres ismétlést és imitációt avattak már ennek árán tudománnyá, s hányszor próbálták az elkötelezett elméletre ráterelni a társadalmi és politikai felelősség hiányának gyanúját.

Vagy „démonvilágban” élnék csakugyan, s hagynom kellett volna, hogy jobban átjárjon tanult barátomnak a bennünket körülvevő világ humanizmusába vetett töretlen optimizmusa? Bíznom kellene talán a különböző hatalmakért — és hatalmasságokért — való jóállásában? El kellene hinni neki, hogy a pozitívizmus köldöknéző módszerével élve a századvég témérdek nyomorúságának, gyötrelmének, rettegésének következményei alól mentesülhetünk?

Bevallom őszintén, képtelen vagyok rá. És nem egészen értem barátomat sem. Nem érezné a korszakváltás bizonytalanságait? Az értékek, mozgalmak, intézmények válságjeleit? Nem érdekelné, hogy az ember a tudományban, a filozófiai gondolkodásban s tágabb szinten a nemzetközi kapcsolatokban, gazdasági és politikai téren új utak keresésére kényszerül? Vagy úgy véli, hogy ezek a kérdések irrelevánsak a pszichológia szempontjából? De hiszen éppen a társadalomtudósoknak — köztük a pszichológusoknak — kellene tudományos helyzetelemzéseikkel, diagnosztikus és prognosztikus felméréseikkel a jövőre vonatkozó döntési alternatívák jó részét előkészíteniük. Ha nem ezt teszik, bármilyen értékkel ruházzák is fel magasztos szerepkörüket, féltő, hogy a számítást gazda nélkül végzik és öncélúvá válik tevékenységük.

HÓDI Sándor